

ELŐZETES JELENTÉS AZ ALSÓHETÉNYI KÉSŐRÓMAI ERŐD FELTÁRÁSÁRÓL

Az alsóhetényi későrómai telepről Rómer Flóris híradása nyomán értesült a magyar régészeti kutatás¹ Az első híradástól eltelt mintegy 100 év alatt többször is feltűnt Alsóhetény neve,² az ún. „Süllyedtvár” régészeti kutatása azonban csak 1969-ben kezdődött meg a Magyar Nemzeti Múzeum kezdeményezésére. Az ásatások 1970–71-ben is folytatódtak, s az eddigi feltárások eredményeinek kiértékelése után a jövőben sor kerülhet a település és a hozzátartozó temető rendszeres feltárására. A három éves munka eredményei az erőd történetét, alaprajzát csak nagy vonásokban tisztázták, s a további kutatások deríthetnek majd fényt a már eddig is felmerült számos problémára, melyek az erőd történetével, a későrómai hadtörténetben játszott szerepével stb. kapcsolatban felmerültek.

A teljességre való törekvés nélkül, az eddig végzett kutatások rövid ismertetésével, a felmerült problémák vázolásával az alsóhetényi későrómai erőd jelentőségét kívánjuk hangsúlyozni, Pannónia IV–V. századi története a belső erődök problematikájának megoldása nélkül elképzelhetetlennek látszik.³

Az alsóhetényi „Süllyedtvár” a közigazgatásilag Kapospula községhez tartozó Alsóheténytől ÉK-re mintegy 2,5 km-re, egy kisebb É–D-i irányú patak völgy két oldalán fekszik. (37. kép.) A felszíne eléggé tagolt, az észak–déli irányú széles patak völgyön kívül ugyanis egy kelet–nyugati irányú kisebb vízfolyás és völgy tulajdonképpen három részre osztja az erődöt. A rétegtanulási felmérés 11–12 m-es szintkülönbséget mutat az erődöt átszelő völgyek, és a beépítésre alkalmas magasabb területek között. A védőfal és a tornyok helye a felszíni törmelék, valamint a domborzati viszonyok alapján eléggé pontosan meghatározható volt már a kutatás megkezdése előtt is. A felszíni nyomok egyúttal a belső terület beépítettségéhez is bizonyos támpontot szolgáltatottak: a két széles patak völgy beépítetlen volt, a magasabb részekben is csak szétszórta helyezkedtek el az épületek.

Az eddig végzett kutatások elsősorban az erőd kiterjedésének, alaprajzának és építéstörténetének felvázolását tűzték ki célul. Az 1969. évi próbajellegű ásatások során lényegében a felszíni nyomok alapján kutatóárokokkal tisztáztuk az erőd kiterjedését. A részletes felmérés során kitértünk, hogy az erőd nem teljesen szabályos alaprajzú: a déli fal 499,5, az északi 450, a nyugati 458, a keleti fal 471 m hosszú (belső méretek). (38. kép.) Ugyanekkor sikerült a déli oldalon a vizesárok helyét tisztázni, míg egy további kutatóárok a nyugati fal belső oldalán a belső épületek periódizációjához nyertünk értékes adatokat, amennyiben három építési periódust tudtunk elkülöníteni.

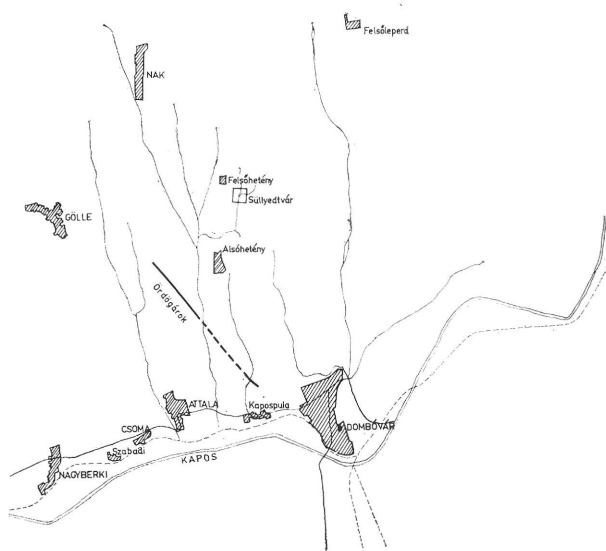
Az 1970-ben végzett kutatások fő célja az erőd déli kapujának a feltárása volt. Ez meglepő, új eredményeket hozott. Sikerült megállapítani, hogy a hasonló típusú belső erődöknél általánosan ismert kerek tornyok alatt egy korábbi építkezés nyoma is megvan. A kaputoronynál ugyancsak három építkezési periódust, míg a kapun kivezető útnál két építkezést tudtunk meghatározni. A belső épületek perióduszvizsgálata mellett tovább kutattuk az erődöt körülvevő vizesárkot, a fossa-t.

1971-ben az erőd tornyaiban végeztünk feltárást, melynek során megállapíthattuk, hogy valamennyi kerek torony alatt megtalálható a korábbi patkóalakú torony. A DK-i saroknál a kerek torony alatt egy feltehetően legyezőalakú torony részlete került elő. A terepbejárások során az erőd körül több helyütt is nagyobb kiterjedésű, ugyancsak későrómai település nyomait kutattuk ki. Az eddigi feltárások eredményeit az alábbiakban foglalhatjuk össze.

Az erőd falai általában mindenütt közvetlenül a mai felszín alatt jelentkezték, a megmaradt falrészleteket mindössze 5–10 cm vastag felszíni humusz takarja. Sajnos az erőd fal és a hozzácsatlakozó tornyok nagy részét az elmúlt évszázad folyamán kőbányászás kapcsán kitermelték, így legtöbbször csak a kiszedett fal helyét tudtuk rögzíteni. Az erőd falból elsősorban a

1. RÓMER F., hagyatéka XIX. 38. – GERECE P., Magyarország műemlékei II. Budapest 1906, 722. – KOCZTUR É., RF Ser. II/13. Budapest 1964, 50–. (Továbbiakban: KOCZTUR 1964.) Tabula Imperii Romani L 34. Budapest 1968, 62. (Gölle–Felsőheténypuszta).
2. A korábbi közleményekben különböző helynévadásokkal találkozunk. Így Alsóheténypuszta, Felsőheténypuszta, Heténypuszta, Gölle–Heténypuszta stb. A lelőhely mai hivatalos közigazgatási elnevezése: Kapospula–Alsóhetény. (1975-től Tolna m.)

3. Az eddigi kutatásokról előzetes jelentések: SOPRONI S., AE 97 (1970) 310., – AE 98 (1971) 271., – AE 99 (1972) 257. Az ásatás rövid ismertetése: SOPRONI S., Die spätrömische Festung von Iovia. D'Études sur les Frontières Romaines. Actes du IX^e Congrès International. Bucuresti–Köln 1974, 181–. (Továbbiakban: SOPRONI 1974.) Vö. még: SOPRONI S., Der spätrömische Limes zwischen Esztergom und Szentendre. Sajtó alatt. Az alsóhetényi erőd kapcsán a pannóniai belső erődök problematikájával részletesen foglalkozunk a könyvben. (Továbbiakban: SOPRONI, Limes.)



37. Kapospula–Alsóheány. A római erőd helye. –
Platz der römischen Festung.

nyugati oldalon maradt meg hosszabb, összefüggő szakasz. Vastagsága 260 cm, a felmenő fal általában 10 cm-rel keskenyebb. Jó minőségű édesvízi mészkőből és habarcsból opus incertum technikával készült, külső oldalán nagyméretű kváderkő borítással. Az alapozás mélysége 70–130 cm között változik.

A felszíni nyomok, illetve a feltárások és felmérések adatai alapján a kaputornyokkal együtt a déli oldalon 12, míg a többi oldalon 11–11, a sarkokon pedig 1–1 torony helyezkedett el. Az erődnek így összesen 49 tornya volt.⁴ Ezek egymástól való átlagos távolságra – a kaputornyokat nem számítva – 37,5–40 m között változik. Az oldalakon elhelyezkedő kerek toronyok belmérete 8,50–8,80 m, míg a felmenő falak vastagsága 250 cm, az alapozás 10 cm-rel szélesebb (XVII. t. 3–4.). A toronyok a fal síkjától teljesen kiugranak, belső ívük az erőd fal külső szélét érinti (38. kép). Átmérőjük a falakkal együtt 13,50–13,80 m. A sarkokon lévő kerek toronyok ennél valamivel nagyobbak, a DK-i saroktorony belső átmérője 11, illetve 11,75 m. Mivel a torony fala teljesen ki volt termelve, csak hozzávetőlegesen lehetett a falvastagságot megállapítani, mely legalább 2,75 m lehetett. A toronyokba bevezető ajtó helyét mindössze a nyugati falon a 7. sz. toronynál⁵ sikerült rögzíteni, ahol a küszöbök lenyomata részben megmaradt. A 35. sz. toronynál töredékesen, de előkerült a téglapadozat, s hasonló nyomokat figyeltünk meg a 37. sz. toronynál (DK-i sarok) is. Az oldalakon elhelyezkedő, s a felszínen sok helyütt jól megfigyelhető kerek toronyok – mint az ásatás során kitűnt – az erőd második építési periódusából származnak. A déli ka-

pun kívül (43–44. sz. toronyok) a keleti oldalon a 35. és 36. számúnál – tehát két egymás mellett fekvő toronynál – sikerült a korábbi, patkóalakú toronyokat feltárunk, illetve megfigyelnünk. A második periódus építésekor ezeket teljesen elbontották. Eddig mindössze a 43. és a 44. sz. toronyoknál maradt meg kisebb falcsontok a patkóalakú toronyok alapozásából (XVII. t. 6.). Általában az alapozás aljáig kiszedett fal helyét a kerek toronyok alapárkából kitermelt földdel töltötték be. Ugyanakkor a kitermelt földdel az egész torony belsejét 15–20 cm vastagon feltöltötték. A patkóalakú toronyok fala 165–168 cm széles. Belméretük: 250–260 cm széles és 5,70 m hosszú. A kaputornyoknál a falvastagság 170–190 cm, szélességük 2,75 m, hosszuk 6,20 m. A 43. sz. toronynál a megmaradt alapozás kőanyaga elég vegyes, lényegesen elüt a második periódus falának kőanyagától. Az alapozás rosszminőségű sárga homokkőből és kisebb mészkőekből, egyes szakaszokon opus spicatum technikával épült. A falba beépítve elszórtan töredék téglák is előfordultak. A habarcs gyengébb minőségű. A patkóalakú toronyok padlószintje mindennél elpusztult a kerek toronyok építésekor. Mivel az erőd fal a legtöbb helyen az alapozásig ki volt szedve, mindössze a 35. sz. toronynál sikerült megállapítani, hogy a falnak ez a szakasza és a torony egyszerre épült.⁶ Valószínűnek látszik, hogy az átépítéskor a torony körüli erőd falat visszabontották és úgy emelték az új toronyokat. Az is elképzelhető azonban, hogy a második periódusban az erőd falát megvastagították – hiszen a korábbi patkóalakú toronyok jóval gyengébbek, mint a kerek toronyok, illetve az erőd fal. Erre vonatkozóan csak a későbbi kutatások szolgáltathatnak esetleg adatokat.

Az átépítés a DK-i saroktoronynál is megállapítható. A II. periódusú nagyméretű kerek torony alatt egy kiszedett fal helye került elő. Ez a csak részben felkutatott korábbi, első periódusú toronyfal 175 cm vastag. A torony a feltárt részlet alapján minden valószínűség szerint legyezőalakú volt, hossza 5,50, míg legnagyobb szélessége hozzávetőlegesen 8–8,50 m körül lehetett.

1970-ben került sor az erőd déli kapujának a feltárására. A falak egy része itt is ki volt szedve, a terület erősen lepusztult, így rétegek is alig kerültek elő.

Az első periódusban két patkóalakú torony övezte az erőd déli kapuját. A két torony egymástól 12,10 m-re helyezkedett el. Közöttük haladt a kétperiódusú kövezett út. A mai felszín alatt 48 cm-re került elő az első építési periódushoz tartozó út, mely 250 cm széles és tulajdonképpen csak a két szélén lekövezett sárból áll (XVII. t. 5.). Az apró, 2–10 cm átmérőjű kővekből álló egysoros útburkolat az út középső részén

4. SOPRONI 1974, 182: 50 tornyot említ. Az újabb felmérések alapján 49 torony helyét sikerült rögzíteni. A felmérés alapján bizonyos mértékig módosult az erőd mérete is.

5. A toronyszámozás a DNY-i saroktoronynál kezdődik (1. sz. torony), és az óramutató járását követi.

6. Ez a jelenség részben a 7. és 9. sz. toronyoknál is megfigyelhető volt. Hasonlót állapítottak meg a ságvári erődnél is: TÓTH E., A későrómai belső pannóniai erődök kérdéséhez. SMK 2 (1975) 183–189. Továbbiakban: TÓTH 1975.

40–50 cm-es sávban hiányzik. Lényegében csak a két keréknyom helyét építették meg. Az út maradványai az erődfal mindkét oldalán előkerültek. Mivel a kapu helyén az erődfal eléggé lepusztult, a bejárat tulajdonképpen szélességét nem sikerült megállapítani. Ugyancsak nem lehet eldönteni, hogy egy-nyílású, vagy kétnyílású lehetett a kapu. Feltehetően egy-nyílású, kb. 2,5 m széles lehetett a bejárat.

A második periódusban az elbontott patkóalakú tornyok helyére itt is kerek tornyokat építettek (XVII. t. 1.). A korábbi falak nagy részét kitermelték, s a tornyok helyét mintegy 20 cm-rel feltöltötték. A kerek tornyok falát az újabb időkben elpusztították, s csak a nyugati torony egy kisebb falrészlete maradt meg. Ez jó minőségű mészkőből készült opus incertum technikával, a külső oldalán kisebb kváderkövekkel borítva. A kerek tornyok alapozása valamivel mélyebb, mint a patkóalakúaké, és a két torony tengelye is egy kissé távolabb van egymástól. A köztük lévő legnagyobb távolság 6 m, illetve 5,40 m. A falvastagság 250 cm, az alapozás 260 cm.

A déli kaputoronynál a harmadik építési periódust az erődfalon belül elhelyezkedő, négyszögletes, déli oldalán enyhe íveléssel záruló kapusoros – propugnaculum – jelzi (XVII. t. 2.). Belmérete K–NY-i irányban 5,15–5,20 m, É–D-i irányban 6,45 m. Két oldalsó fala 2,25 míg a hátsó, északi mindössze 1 m széles. A hátsó fal egyébként csak az út két széléig épült meg, az úttest alatt alapozás nem mutatkozott.

A kapuszorost a két oldalán középtájon egy-egy, az út kövezéséig benyúló zárófal – pillér – két részre osztotta.

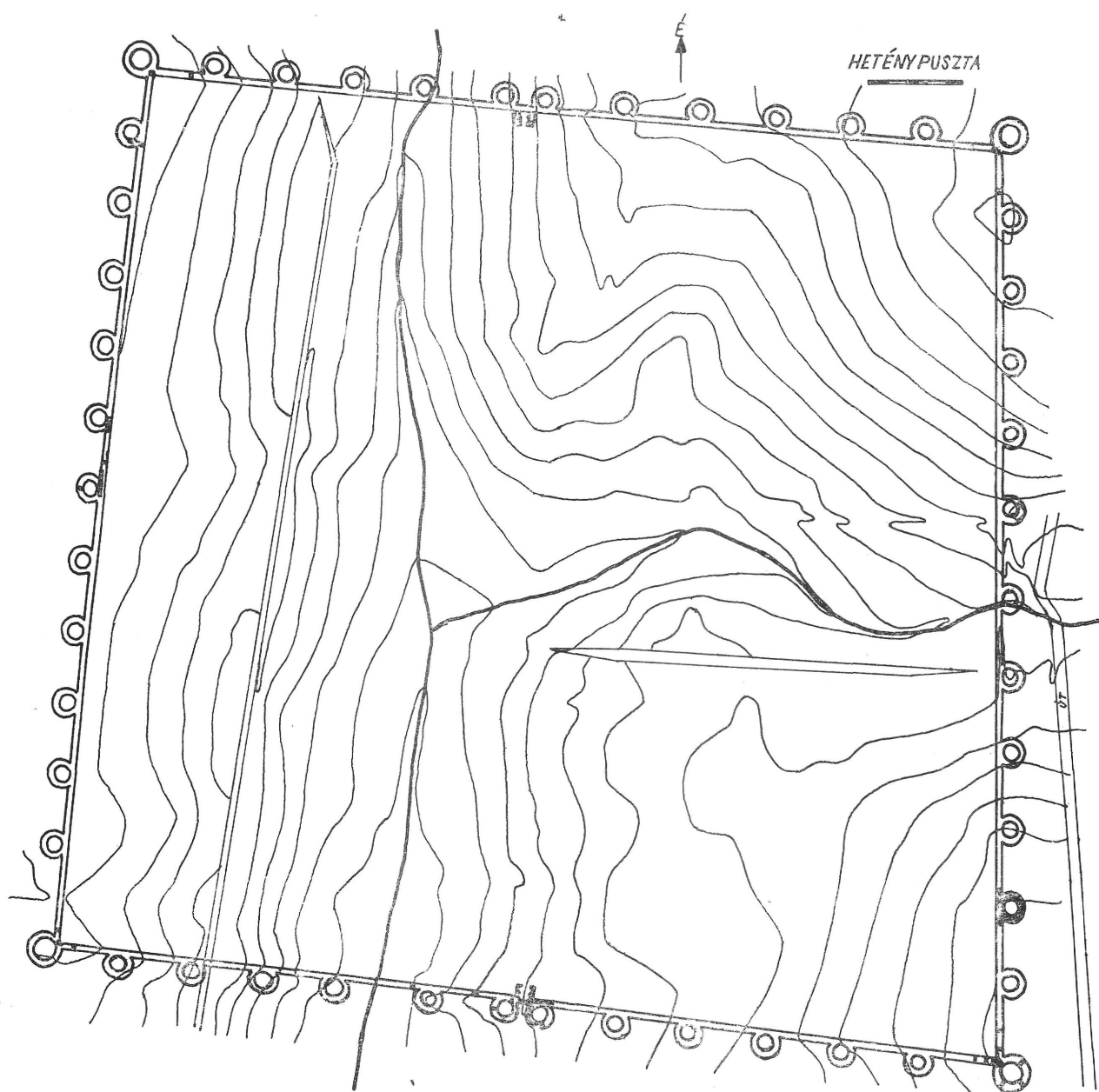
A propugnaculum harmadik építési periódusba való tartozását az alábbi megfigyelések határozták meg. Falazása alapvetően eltér a két előző periódusétól, amennyiben igen puha sárga és fehér homokkőből, rossz minőségű habarccsal épült. Hasonló anyagból készült a kapusoros déli fala is – tehát a tulajdonképpen erődfal. Ennek a jelenleg megfigyelhető teteje a kapu helyén 10 cm-rel magasabban van, mint az első periódushoz tartozó út lekövezése, melyet egyúttal el is vág. A kapusoros tehát az első periódushoz nem tartozhat. A második periódushoz való tartozást a teljesen elütő kőanyag és habarcs cáfolja. A propugnaculum megépítésével egyidőben az erődfal alapozását a belső oldalon a kapusoros mellett 6,9 m hosszan 30–40 cm-rel megvastagították.⁷ Mivel ez a szakasz a kerek kaputornyokhoz tartozik, elképzelhetetlennek látszik, hogy a tornyokat és a toldalékokat egyszerre építették volna, de más anyagból és más habarccsal. Ugyancsak a III. periódushoz sorolhatjuk a kapun kivezető kövesút megújítását is. Az utat kissé kiszélesítették, a kapusoroson belül 15–20, a falon kívül 18 cm-rel megemelték és teljes szélességben lekövezték (XVII. t. 2.) a propugnaculum déli falának tetejével egy szintben. Az út alsó szintjén talált II. Constantinus aquileiai verete (LRBC 930, 352–354 közöttől) által adott terminus postquem is valószínűvé teszi a felső lekövezés harmadik periódus-

ba való keltezését, mint azt az alábbiakban látni fogjuk.

Az erődöt övező vizesárok – fossa – helyét eddig mindössze a déli oldalon sikerült megtalálni. A keleti és a nyugati fal mellett végzett ilyen irányú ásatásaink negatív eredménnyel zárultak, míg az északi oldalon az esetleges fossa helyét még nem kutattuk ki. A déli fal mentén a délnyugati saroktorony közelében a vizesárok belső széle az erődfaltól 18 m-re helyezkedik el. Az árok felső szélessége 5,20 m, alja a mai felszín alatt 3,50 m-re van. Oldalfalai eléggé meredek, alja csaknem vízszintes, itt 90 cm széles. A déli kaputoronytól kissé nyugatra ugyancsak megvizsgáltuk a vizesárok helyét. Itt az erődfaltól 19,90 m-re került elő, felső szélessége 6,90 m, mélysége mindössze 135 cm. A fossa alja teljesen lapos, 3,8 m széles. Az árkot már a rómaikorban is feltörő talajvíz miatt nem tudták mélyebben kiásni (a feltárásakor 145 cm mélységben tört fel a talajvíz).

Az erőd belsejében mindössze két kutatóárral vizsgáltuk meg az épületeket. 1969-ben a nyugati oldalon a belső épületeknél három építési periódust sikerült elkülönítenünk. Az erődfaltól 20,5 m-re egy nagyobb, első periódusba sorolható épületmaradvány mutatkozott. A falvastagság – 1,5 m – és a felszíni nyomok, valamint az ásatási megfigyelések alapján egy nagyobb épület – talán horreum – állhatott itt. Ettől az erődfal felé eső részen az I–III. periódusból származó falmaradványok és hozzájuk tartozó padlószintek jelentek. Korhatározás szempontjából jelentősek az itteni megfigyelések, illetve leletek. Egy, az első periódusban épült, és az erődfalhoz kapcsolódó helyiséget elbontanak és a helyére épült helyiségnek (második periódus) az égett padlószintjébe beásva, a fal mellett 11 darab centenionalesből álló zárt éremlelet került elő:

1. II. Constantius	LRBC 458	M		
		PCON		
2. Iovianus	LRBC 472			
		... CONS		
3. Iovianus	LRBC 1623			
		BSIRM		
4. I. Valentinianus	RIC 7(a)			
		DASISC		
5. I. Valentinianus	RIC 14(a)			R
		() ISIS		
6. I. Valentinianus	RIC 14(a)			R
		... SISC		
7. I. Valentinianus	Coh ² 37			?
8. Valens	RIC 7(a)			
		... SISC		
9. Valens	RIC 7(b)	A*		
		DASISC		
10. Valens	RIC 7(d)			
		(... C)ONS		
11. Valens	Coh ² 47			?



38. Kaspupa–Alsóhetény. A római erőd alaprajza. – Grundrisse der römischen Festung in Alsóhetény.
1:400

A lelet legkésőbbi keltezhető darabjai 367-ből származnak,⁸ aránylag jó fenntartásúak, így elrejtésük nem sokkal később, feltétlenül még I. Valentinianus uralma alatt, tehát 375 előtt történhetett. Az éremlelet alapján a második periódus pusztulását Valentinianus korára határozhatjuk meg.

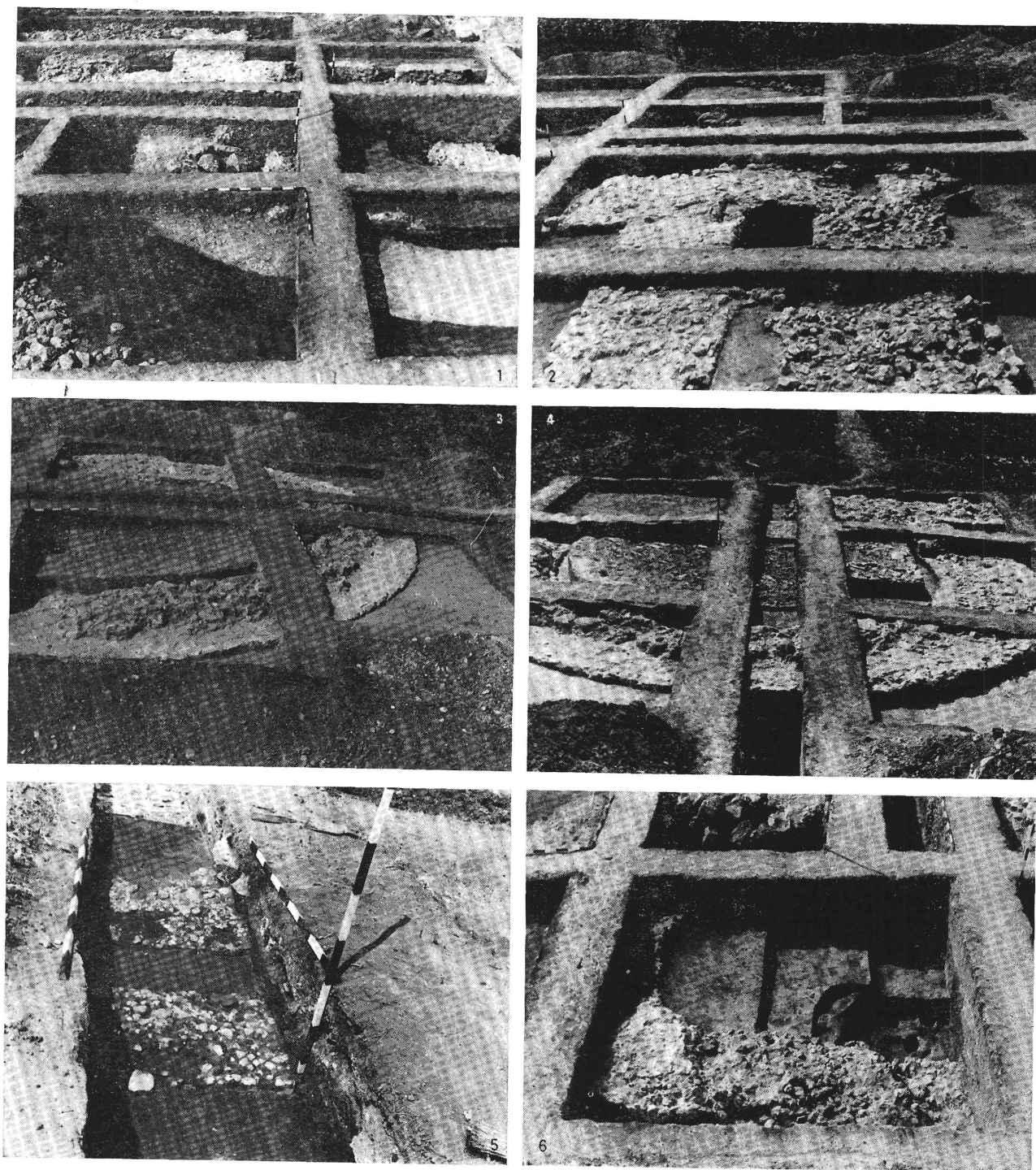
Az erőd középső részén, a két patak összefolyásától 130 m-re K-re húzott kutatóárokban előkerült

téglapadlós épületrésznél két építési periódust állapíthattunk meg.

Az erőd környékén és belsejében végzett felszíni terepkutatások eredményeit az alábbiakban foglalhatjuk össze. Az erődön keresztülvezető észak–déli irányú út dél felől a mai megyehatárt (Tolna és Somogy megyék határa) képező dűlőútból ágazott ki, az erődtől délre mintegy 500 m-re. Ezen a részen ko-

7. Hasonló toldalékfalazást találtak Ságvároton is. TÓTH E., SMK 2 (1975) 183–189.

8. LÁNYI V., AAH 21 (1969) 34. 5–7. típusok. Az érmek meghatározásáért B. Sey Katalinnak ezúton mondok köszönetet.



XVII. Kapospula–Alsóhetény. 1: az erőd déli kaputornya (43. sz. torony), 2: a déli kapu propugnaculuma a lekövezett úttal, 3: a keleti fal 35. sz. tornya, 4: a keleti fal 35. számú tornya, 5: a déli kapu első periódusban épített lekövezett útja, 6: a déli kapu patkó alakú 45. tornya. — Kapospula–Alsóhetény. 1: südlicher Torturm der Festung (Turm Nr. 43), 2: Propugnaculum des Südtors mit der gepflasterten Strasse, 3: Turm Nr. 35 in der Ostmauer, 4: Turm Nr. 35 in der Ostmauer, 5: die in der ersten Bauphase errichtete Strasse mit Steinpflastern beim Südtor, 6: hufeisenförmiger Turm Nr. 45 beim Südtor.

rábban téglasírok kerültek elő, s a közelben – már a mászlonyi határban – római épületmaradványok találhatóak. A dűlőútból kiágazó és ÉNY felé, az erőd déli kapujához vezető római út mentén – az erődtől DK-re mintegy 300 m-re – egy nagyobb épület, vagy épületcsoport figyelhető meg a szántóföldeken. Az út kövezése ugyancsak több helyütt is észlelhető. Az északi kapun túl az út maradványai egy rövidebb szakaszon még nyomon követhetők, majd feltehetően ÉK felé kanyarodva visszacsatlakoztak a megyehatárt képező É–D-i dűlőútba. Az erődből egy másik kivezető út nyomait is rögzíteni lehetett a felszínen. Ez a déli kaputól indult ki s haladt nyugati irányba, és az erődtől DNY-ra megfigyelt nagykiterjedésű telepen keresztül az elpusztult középkori Hetény falu (az alsó-hetény-naki út mentén) felé vezetett.

Az erődtől NY-ra és D-re – a nyugati oldalon – több száz méter kiterjedésű, összefüggő római település elpusztult kőépületei figyelhetők meg a környező szántóföldeken. A felszíni leletek – kerámia és érmek – az épületek korát a IV. századra határozzák meg. A település az erőddel egyidős, azonban egyes megfigyelések azt mutatják, hogy élete valamivel előbb kezdődhetett. Az erőd nyugati felében végzett kutatások során ugyanis több helyütt az erőd építése előtti időből származó gödrök és egyéb telepjelenségeket figyeltünk meg. Így a 7. sz. toronynál, valamint a 7. és 8. tornyok között húzott kutatóárokban IV. századi leletanyagot tartalmazó gödrök kerültek elő a torony fala, illetve az első periódus padlószintje alatt. Ez utóbbinál a padlószint a gödör helyén kissé meg is süllyedt, ami azt mutatja, hogy az építkezés előtt nem sokkal temethették azt be. Az erődön kívül mindössze egy helyen végeztünk kutatást: a déli kaputól délre 70 m-re, ahol ugyancsak IV. századi leletanyagot – kerámia, üveg és érme – tartalmazó lakógödrök és hulladékgödrök részleteit tártuk fel.

Az erőd belseje – mint már említettük – csak részben volt beépítve. Délkeleti részén mindössze egy, míg ÉK-i felében két nagyobb épületcsoport figyelhető meg. A patak völgytől nyugatra 8–10 épület, illetve nagyobb épületcsoport található. Az ásatások megkezdése előtt a K–NY-i irányú patak északi oldalán az erőd belsejében mélyszántáskor téglasírok kerültek elő. Az egyik téglasír helyét sikerült is rögzítenünk.

Az eddig végzett ásatások leletanyaga általában szegényesnek mondható. A nagyszámú szürke késő-római és kevés mázas töredék mellett néhány fém-tárgy – vaskés, ácskapcsok, szegek, kisebb bronz-

töredékek, fibulák – és aránylag nagyobb számú késő-római üvegtöredék⁹ került elő. Említésre méltó az erőd északi falának külső oldalán feltárt hulladék-gödör, melyben a külső felületükön besímitott edény-töredékeket találtunk. A leletanyagból külön ki kell emelnünk a nagyszámú érmet. Uralkodók szerinti megoszlásuk a következő:

Constantinus	5 db
Licinius	1 „
II. Constantius	16 „
Iulianus	1 „
Iovianus	2 „
Valentinianus	7 „
Valens	7 „
Procopius	1 „
IV. századi	3 „

Az ásatás időtartama alatt több mint 1000 darab, az erőd területén feltárt érmet sikerült az alsóhetényi lakosoktól összegyűjtenünk, s magunk is sokat találtunk a felszínen. Ezek részletes feldolgozása előtt is megállapítható, hogy megoszlásuk nagyjából azonos az ásatás éremleleteivel, különbség csak annyi, hogy Nagy Constantinus veretei jelentősebb arányban vannak képviselve. A korábbi uralkodók érmei szinte teljesen hiányoznak, mindössze egy-két darab található a nagy mennyiségű összegyűjtött anyagban.

Az ásatás során a 35. sz. toronynál egy La Tène C típusú urnasír, a déli kapu keleti tornyában pedig a római kori szint alatt hasonló korú lakógödör került elő.¹⁰ Az erőd nyugati részén ugyancsak a római szint alatt melléklet nélküli zsugorított helyzetű gyermekosontvázat tártunk fel.

Az 1969–71. évi ásatások nagy vonalakban tisztázták az alsóhetényi erőd építéstörténetét. Az építkezés időpontjára jelentős adatot szolgáltatott a kerek tornyok alatt talált patkóalakú, illetve a DK-i saroknál talált, s minden bizonnyal legyezőalakú torony. Ezek a toronytípusok a limesmenti táborok toronyaival mutatnak formai azonosságot. Elterjedésüket a hazai kutatás általában Nagy Constantinus építkezéseivel hozza kapcsolatba.¹¹ Az alsóhetényi erőd pénzforgalma ugyancsak Constantinus korával indul, így építését erre az időre kell helyezni, s ezzel első ízben sikerült a pannóniai belső erődöknél a Constantinus-kori építkezést kimutatni.¹² A korábbi véleményekkel szemben, melyek általában II. Constantius-korára helyezték a pannóniai belső erődök építését,¹³ Alsóhetényben a Constantinus-kori keletkezést kell elfogadnunk. Az erőd építése minden bizony-

9. Az erőd nyugati felében üvegolvasztó műhelyekre utaló nyomokat találtunk.

10. KOCZTUR 1964, 49. A Süllyedtvárból La Tène fibulát említ.

11. BARKÓCZY L. AHung 33 (1954) 31. – SOPRONI S., AÉ 81 (1954) 52. – NAGY T., Buda régészeti emlékei. Budapest műemlékei II. Budapest 1962, 59. – NAGY T., BpT I. Budapest 1973, 109. (Továbbiakban NAGY T., 1973.)

12. 1972-ben a ságvári erődönél is előkerültek a kerek tor-

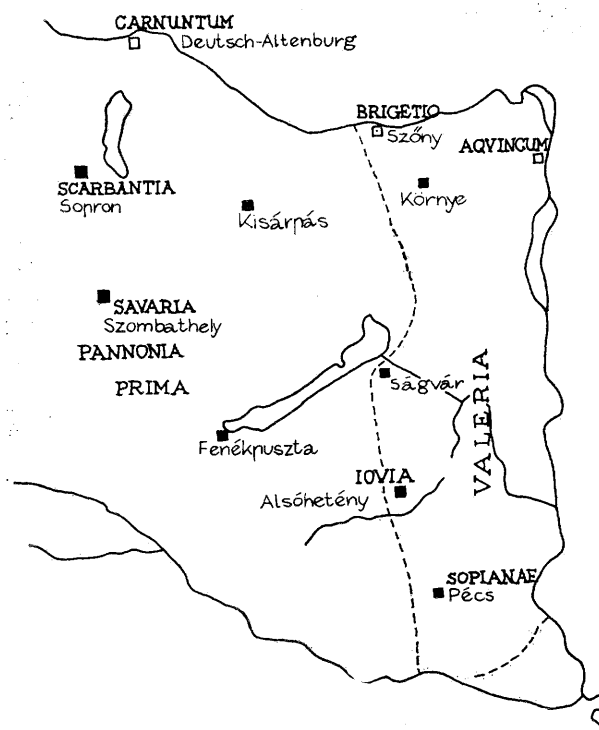
nyok alatt a korábbi tornyok maradványai. TÓTH E., AE 100 (1973) 265. – TÓTH 1975.

13. RADNÓTI A., MTA 5 (1954) 495. (Továbbiakban: RADNÓTI 1954.) Vö. még: MÓCSY A., Pannonia. PWRE Suppl. 9. Stuttgart 1962, 700. (Továbbiakban: MÓCSY 1962). – FORNI G., Limes. Ruggiero, Dizionario Epigrafico di Antichità Romane. V. Fasc. 34–40. Roma 1959, 62, 1254.

nyal Constantinus limesépítkezési munkálataival egyidőben, a 320-as évek második felében történhetett.

A második, vagy kerek tornyos periódus építésére az egyik belső épületben talált éremlelet szolgáltat terminus antequem-et. A leletet Valentinianus alatt rejtették el a második periódus padlószintjébe, amely így korábban kellett, hogy épüljön. Az erőd pénzforgalmában jelentős helyet foglalnak el II. Constantius veretei. Ez a tény, valamint a történeti események, a pannóniai limesépítkezések¹⁴ valószínűsítik az erőd II. Constantius-kori korszerűsítését. Ugyanekkor történhetett a belső épületek átépítése is. Hogy mi tette szükségessé a nagyarányú átalakításokat, arra vonatkozóan csak feltevésekre vagyunk utalva. Egy II. Constantius-kori éremlelet¹⁵ alapján esetleg ellenséges betörésre¹⁶ és azzal kapcsolatos pusztításra gondolhatnánk, azonban a történeti események csak kis mértékben valószínűsítik ezt a feltételezést. Valószínűbbnek látszik a tervszerű átépítés. Erre utalnak a feltárásnál megfigyelt jelenségek is. Erőszakos pusztulás esetén a tornyok törmelékrétegét (tetőcserep, kövek, omlás) elegygették volna, és a pusztítás nyomai is észrevehetőek lettek volna. Ilyen pusztulási, illetve tereprendezési nyomokat azonban nem találtunk. Mindössze a kerek tornyok alapárkaiból kitermelt földdel magasították fel a tornyok járószintjét. A második periódusban az utat sem újították meg, ami szintén arra mutat, hogy az erőd átépítése nem erőszakos pusztítás következménye.

A második periódus végét a belső épületeknél megfigyelt vékony égési réteg jelzi. Az elrejtett éremlelet is ellenséges betöréssel állhat kapcsolatban. Hasonló – Valentinianus-kori és a 374-es kvád-szarmata betöréssel kapcsolatba hozott – éremleletek egész Pannónia területéről ismeretesek, sőt a közvetlen környéken Kazsokról,¹⁷ Mernyéről¹⁸ s az ugyancsak Somogy megyei Szőkedencsről¹⁹ is. A 374. évi támadás a jelek szerint csak a belső épületeket rongálhatta meg, s ezeket is rövidesen kijavíthatták. Ezt az újjáépítést jelzi a harmadik periódus. Ugyanekkor az erőd kapuját tovább erősítették egy propugnaculum hozzáépítésével. A belső kapusoros felépítése szükségessé tette az útjavítást is. Az alsó útszínt talált II. Constantius érem is valószínűsíti feltevésünket a felső szint Valentinianus-kori átépítésére vonatkozóan.



39. Belső erődök és erődített városok Pannóniában. – Innere Festungen und befestigte Städte in Pannonien.

Az erőd további életéről jóformán semmi közelebbit nem tudunk. Az egyik hulladékgödörben talált, s a felületén teljesen besimított kerámia jelenléte barbár népcsoport betelepedésével hozható kapcsolatba. Az új népcsoport megjelenése vidékünkön a foederatikus 380. évi betelepedésével állhat összefüggésben.²⁰ Az erőd későbbi történetére, pusztulására vonatkozóan választ csak a további kutatásoktól, elsősorban a temetők feltárástól várhatunk.

Az alsóhetényi erőd római nevét két antik forrás is megőrizte számunkra. Az *Itinerarium Antonini* a Sopianae-ből (Pécs) Brigetio (Szöny) felé vezető útvonalon említi Iovia-t.²¹ Az útvonal iránya és a megadott mérföldadat alapján a kutatás általában az alsóhetényi erőddel azonosította az *Itinerarium Ioviáját*.²² A másik forrás, a *Notitia Dignitatum* szerint Ioviában egy tribunus parancsnoksága alatt állomásozó cohors található.²³ Az *Itinerarium* és a *Notitia* adatai

14. SOPRONI Limes. – TÓTH 1975: indokolás nélkül I. Valentinianus korára helyezi a második, kerek tornyos periódust.

15. HARSÁNYI P., NK 20 (1921) 55.

16. Vö. GABLER D., AGy 8 (1972) 236.

17. SZ. BURGER A., NK 66–67 (1967) 3.

18. Közöletlen. Sz. Burger A. szíves szóbeli közlése, aki a leletek feldolgozását is végzi.

19. R. ALFÖLDI M., AnthHung 2 (1949) 1. – Az Alsóhetényről származó éremlelet, (S. BIRÓ K., FA 20 (1969) 72), mely az egykori Piarista rendházból került a Magyar Nemzeti Múzeumba, valószínűleg nem képez zárt éremleletet. Az erőd területe 1945-ig a Piaristáké volt,

s a földmunkák során előkerült és összegyűjtött felszíni leleteket vihették be a Rend központjába.

20. Legutóbb: NAGY T., Drei Jahre Limesforschungen in Ungarn. D'Études sur les Frontières Romaines. Actes du IX^e Congrès International. Bucaresti–Köln 1974, 36–. (Továbbiakban: NAGY 1974.)

21. *Itinerarium Antonini* 264, 8.

22. GRAF A., DissPann 1/5. Budapest 1936, 62. (Gölle–Felsőheténypuszta). Tabula Imperii Romani L 34. Budapest 1968, 62. FITZ J., Iovia. PWRE Suppl. 9. Stuttgart 1962, 104.

23. *Notitia Dignitatum* occ. XXXIII 61: Tribunus cohortis Ioviae.

kiegészítik egymást, s kétségtelenné teszik Alsóhetény azonosítását Ioviaival. Az Itinerarium által megadott mérföldtávolság ugyanis nagyjából meghatározza Iovia fekvését, a Notitia pedig megerősíti az azonosítást: Alsóhetényen kívül a közelben seholsem található fallal körülvett erődített település, mely egy cohors elhelyezését biztosíthatta volna.²⁴ Látszólag problémát jelentett eddig az azonosításnál az a tény, hogy az Itinerarium Antonini az alsóhetényi erőd építése előtti időből, legkésőbbi adatai szerint Diocletianus korából, a 290-es évek második feléből származik,²⁵ s maga a Iovia név is Diocletianus korára utal. Az ásatáskor megfigyelt korábbi, az erőd építése előtti időből származó telepjelenségek, s az erőd melletti nagykiterjedésű polgári település azonban magyarázatot ad a problémára. A polgári település ezek szerint Diocletianus-kori alapítás lehet, s a Constantinus uralkodása alatt mellette felépült erőd felvette a polgári település nevét.

Egy harmadik forráshely azonosítása bizonyos mértékig továbbra is problematikusnak látszik. A szakirodalomban még ma is vitatott kérdés Amantius Ioviai püspökségének lokalizálása.²⁶ Ennek eldöntése Iovia későbbi, IV. századvégi történetéhez szolgáltatna igen értékes adatot, s ami még talán fontosabb, tisztázná a 380-ban Pannóniába betelepült hunkeleti gót-alán foederatikusokat vitatott szállásterületének helyét. Anélkül, hogy a kérdés részletes tárgyalásába bocsátkoznánk, néhány olyan adatra hívjuk fel a figyelmet, melyek nagymértékben megerősítik azt a feltevésünket, hogy az alsóhetényi erőd, illetve település azonos Amantius püspöki székhelyével.

A kutatás általában a Savia tartománybeli Iovia civitas-ba (ma Ludbreg) helyezte Amantius püspök-

ségét.²⁷ Amantius térítési működésével kapcsolatos foederatikus telephelyét viszont újabbban Valeria tartomány déli felében, illetve a szomszédos Pannonia Secunda tartomány határos területein keresik a kutatók.²⁸ Tekintve, hogy Amantius a foederatikus között végzett térítési tevékenységet, így a püspöki székhelyét is ezen a vidéken kell feltételeznünk. A foederatikus szálláshelyeül a limes menti határtartomány sokkal inkább elfogadhatóbbnak látszik, mint az itáliai kapu irányában fekvő belső területek.²⁹ A limesmenti területek leletanyaga is a valeriai telephelyet valószínűsíti.³⁰ Egyházzszenvezetileg is elképzelhetetlen, hogy a ludbregi Iovia egyházmegyéje egy másik provincia területére is kiterjedjen, mivel a IV. századi püspökségek határai csak a legritkább esetben lépték át a Diocletianus-kori tartományhatárokat.³¹

A pannóniai belső erődök rendeltetésére vonatkozóan a hazai kutatás álláspontja nem egységes. Ezt mutatja az erődök különböző elnevezése is: hol erődített város³², hol városerőd,³³ fél katonai település,³⁴ vagy erődített telep³⁵ elnevezést használják, s az újabb felfogás megerősített császári birtokközpontokat lát bennük.³⁶ Magunk részéről – mint azt mással részletesen kifejtettük³⁷ – a belső erődök katonai, hadászati, tehát lényegében katonai tábor jellegét emelnénk ki. Az alsóhetényi típusú erődök³⁸ egyrészt a Duna-menti limes katonai utánpótló állomásai, a comitatenses sereg³⁹ ellátó bázisai, másrészt egy belső védelmi vonal katonai táborai voltak. Jellegüket az ott állomásozó limitaneus rangú cohorsok,⁴⁰ egységes alaprajzuk mellett külön hangsúlyozza az a tény, hogy az erődök mellett hasonló körű polgári település is található.⁴¹ Ugyanakkor természetesen lehetségesnek tartjuk, hogy ezek a nagy kiterjedésű erődök császári birtokon, vagy éppen birtokközpont-

24. Korábban felmerült a Iovia–Felsőleperd azonosítás lehetősége. A felsőleperdi nagykiterjedésű római településnél azonban nincs nyoma az erődítésnek. Közös terebejárás Barkóczi Lászlóval 1964-ben.

25. v. BERCHEM D., *L'armée de Dioclétien et la réforme Constantinienne*. Paris 1952, 69–. (Továbbiakban: v. BERCHEM 1952.) NAGY T., *The Frontier of Pannonia as reflected by Recent Research*. Roman Frontier Studies 1967. Tel-Aviv 1971, 150.

26. EGGER R., *JOAI* 21–22 (1922–24) Beibl. 309. – (Továbbiakban: EGGER, 1924.) – NAGY T., *DissPann II/12*. Budapest 1939, 108. – VÁRADY L., *Das letzte Jahrhundert Pannoniens*. Budapest 1969, 168–, és 519– (Saldae és Servitium körül keresi a foederatikus telephelyét). Legutóbb NAGY T. 1974, 36–.

27. EGGER R., id. m. 309.– REINDEL K. *MIÖG* 72 (1962) 297, Anm. 108. (Továbbiakban: REINDEL 1962.) Ioviára: MÓCSY A., *RD* 7 (1965) 27–. „Castrum Ioviae”-ra: V. VIKIC–BELANCIC B., *APB* 11 (1969) 178.

28. HARMATTA J., *AA* 18 (1970) 361– *AT* 17 (1970) 284., *AA* 19 (1971) 296. – *AT* 18 (1971) 266. – NAGY T., *AA* 19 (1971) 320. – FÜLEP F., *Sopianae*. Doktori ért. tézisei. Budapest 1972, 22. – NAGY T. 1973, 112.

29. NAGY T. 1974, 37.

30. BONA I., *Fejér megye története I. 5. A népvándorlás kora Fejér megyében*. Székesfehérvár 1971, 222–. SALAMON Á.–BARKÓCZI L., *AIR* 11 (1970) 74–.

31. REINDEL 1962, 285. Ehhez még hozzá kell tennünk,

hogy a két tartomány, Valeria és Savia csak egy képzelt ponton érintkezett egymással, tehát lényegében nem is voltak egymással határosak.

32. BARKÓCZI L., *MTAK* 5 (1954) 521.

33. SÁGI K., *MTAK* 5 (1954) 523.

34. RADNÓTI A., *MTAK* 5 (1954) 497.

35. MÓCSY 1962, 700.

36. HARMATTA J., *AA* 19 (1971) 295., – *AT* (1971) 265. MÓCSY A., *Pannonia a késői császárkorban*. Budapest 1974, 134–.

37. SOPRONI, *Limes*.

38. Pannóniában: Kisárpás, Környe, Ságvár, Keszthely–Fenépuszta.

39. HOFFMANN D., *Das spätrömische Bewegungsheer und die Notitia Dignitatum*. I–II. Düsseldorf 1970.

40. *Pannonia Secundában: Notitia Dignitatum* occ. XXXII. 53., *Saviában: Notitia Dignitatum* occ. XXXII. 57–59., *Valeriában: Notitia Dignitatum* occ. XXXIII. 59–61, 64., *Pannonia Primában: Notitia Dignitatum* occ. XXXIV. 29–30. A belső erődökben állomásozó cohorsokra vö. még: v. BERCHEM 1952, 53, 95, 98.

41. Alsóhetényben az erődötől DNY-ra nagy kiterjedésű polgári település. Ságvároztól az erődötől északra található a település (TÓTH 1975.). Sági Károly szíves közlése szerint Fenépusztánál is megfigyelhető a korabeli polgári település. Ugyanez lehet a helyzet Kisárpásnál és Környénél is, ahonnan szintén vannak adataink ilyen jellegű településről.

tokon létesültek, rendeltetésük azonban elsősorban nem a császári birtok, hanem a tartomány védelme volt. Telepítésüket nem a császári birtokközpont,⁴² hanem a stratégiai szempont, a kiépítendő belső védelmi vonal koncepciója határozta meg.⁴³

A belső védelmi vonalak különösen Diocletianus korától az összbirodalmi fejlődés jellegzetességei, ilyenek kiépítése Pannóniában tehát nem tekinthető helyi sajátosságnak.⁴⁴ Ezek a védelmi vonalak mindenütt a tartomány belseje, a Birodalom központja felé vezető szárazföldi és folyami utak mentén, vagy azok keresztezésében épültek a betörő ellenség feltartóztatására. Már ez a telepítési rendszer is a belső erődök katonai jellegét, hadászati feladatát hangsúlyozza, amit még aláhúz az a tény, hogy a Notitia adatai szerint állandó reguláris védősereggel is rendelkeztek. Így volt ez a Birodalom nyugati és keleti tartományaiban, de a Duna-menti tartományokban is, így a pannóniai résztartományokban is.

A belső védelmi vonalak kiépítése a Diocletianus-

és Constantinus-kori hadseregreform és limesorganizáció egyenes következményének tekinthetők. Pannóniában az eddigi kutatások eredményei alapján a belső erődök és az erősített városok – ide soroljuk pl. Scarbantiát (Sopron), Savariát (Szombathely) – rendszere Constantinus alatt épülhetett ki.⁴⁵ A pannóniai limes előterében a 320-as évek második felében létesített alföldi sáncrendszer,⁴⁶ a limes katonai táborainak korszerűsítése,⁴⁷ s ehhez a belső védelmi vonalak kiépítése ugyanebben az időben Nagy Constantinus közismert nagyszabású katonai reformjai és limesorganizációs tevékenységének pannóniai emlékei közé sorolhatók. (39. kép)

Az alsóhetényi erőd, lovja kutatása még csak a kezdetnél tart. Az erőd további kutatása, elsősorban a jelentősebb belső épületek és az erődhöz tartozó – a jelek szerint nagykiterjedésű – temető feltárása minden bizonnyal értékes adatokat szolgáltat majd Pannónia későkori gazdasági, etnikai és katonai történetére vonatkozóan.

Soproni Sándor

VORLAUFIGER BERICHT ÜBER DIE AUSGRABUNGEN DER SPÄTRÖMISCHEN FESTUNG VON ALSÓHETÉNY (IOVIA)

In Alsóhetény, dessen Kastell zu den spätrömischen innerpannonischen Festungen gehört, wurden von 1969–1971 Ausgrabungen durchgeführt. Die Festung liegt zwischen dem Plattensee und der Drau, ungefähr 60 km von den Limes entfernt, in einer Hügel Landschaft, gegliedert durch Bäche. Durch die Ausgrabungen wurden die Ausmasse, die Grundrisse und auch die Geschichte der Festung in grossen Zügen geklärt.

Die Festung hat eine etwas unregelmässige Quadratform, ihre Südmauer ist 4995 m lang, die Nordmauer ist 450 m, die Ostmauer 471 m und die Westmauer 458 m lang. Die Mauerstärke beträgt 2,5 m, die Fundamente betragen 2,6 m. Aufgrund von Erdoberflächenspuren und der Ausgrabungen liessen sich die Stellen von 49 Türmen einschliesslich der Tortürme feststellen. (Bild 2.) Die Festung besass zwei Tore: eines auf der Süd- und eines auf der Nordseite. Wir haben das Südtor ausgegraben.

Zur ersten Bauperiode gehören die aus der Mauerfläche hervorspringenden hufeisenförmigen Türme. Ihre Wandstärke beträgt 165–168 cm, das In-

nenmass macht 250–260 cm bzw. 570 cm aus. Die Tortürme sind etwas grösser, ihre Wandstärke beträgt 170–190 cm und ihr Innenmass 275x620 cm. In der gleichen Bauphase wurden höchst wahrscheinlich fächerförmige Türme an den Ecken erbaut. Ein solcher Turm wurde bei der Südostecke auch ausgegraben. (Bild 4.)

In der zweiten Bauphase wurden alle Türme der Festung abgerissen und mit umfangreichen hervorspringenden runden Türmen ersetzt. (Tafel und Bild 3) Masse dieser Türme: Lichtweite: 8,5–8,8 m, Mauerstärke: 2,5 m, Durchmesser: 13,5–13,8 m. Die Ecktürme waren etwas grösser. Ihre Lichtweite machte 11–11,75 m aus. (Bild 4)

Beim südlichen Torturm liess sich sogar auch eine dritte Bauphase nachweisen. Die Innenseite des Tores wurde mittels eines Propugnaculum befestigt, (Tafel) das 5,15–5,2 m breit und 6,45 lang war. Seine Bautechnik und das Baumaterial wichen von jenen der ersten beiden Bauphasen bedeutend ab.

Auf der Strasse, die durch das Tor führt, liessen sich zwei Perioden feststellen. Die 2,5 m breite Strasse

42. Ebben az esetben bizonyára több ilyen belső erődöt ismernénk.

43. Lényegében hasonló felfogást követ Tóth Endre is (TÓTH 1975).

44. Syriára: SCHLEIERMACHER W., BRGK 33 (1943–50) 175–. Dacia Ripensisre: VETTERS H., Dacia Ripensis. Schriften der Balkankommission XI. Wien 1950, 12–, és HOFFMANN 1970 19–. Galliára: WIGHTMAN E., Some aspects of the late Roman defensive. Roman Frontier Studies 1967. Tel-Aviv 1971, 46., és v. PETRIKOVITS H.,

JRS 61 (1971) 180. Vö. még a Notitia Dignitatum egyes tartományokra vonatkozó adatait.

45. A Dunántúlon két ilyen belső védelmi vonalról tudunk: Sopron–Kisárpás–Környe–Ságvár–Alsóhetény–Pécs, míg a másik vonal: Sopron–Szombathely–Fenekpuszta–Pécs, majd tovább Mursa (Osijek–Eszék) és Bassiana (Donji Petrovci). Ezekén kívül a Száva és valószínűleg a Dráva folyó mentén is épült egy-egy folyammenti védőrendszer. Ezekről részletesen: SOPRONI, Limes.

46. SOPRONI S., MFMÉ 2 (1969) 117–., AE 96 (1969) 43–.

47. Lásd a 11. jegyzetben felsorolt irodalmat.

wurde in der ersten Periode nur an beiden Rändern ausgepflastert, (Tafel) während sie im Laufe der Umbauten in der dritten Bauperiode etwas aufgeschüttet und in ihrer vollen Breite gepflastert wurde.

Auf der Südseite der Festung, 18 bzw. 19,9 m entfernt von der Mauer, wurde die 5,2 m breite und 3,5 m tiefe Fossa aufgefunden (Tafel). Auf den Süd- und Ostseiten wurde keine Fossa gefunden. Es ist wahrscheinlich, dass der Graben nur auf den Süd- und Nordseiten ausgegraben war.

Das Innere der Festung war nur zum Teil bebaut. Auf der Westseite standen 8–10 Gebäude, während im nordöstlichen Teil 2 und im südöstlichen Teil nur 1 Gebäude bzw. Gebäudekomplex zu beobachten waren. Der mittlere Teil der Festung, d. h. die Bachtäler waren völlig unbebaut. Im westlichen Teil der Festung kamen die Überreste eines grösseren Gebäudes – vielleicht des Horreums – zum Vorschein. In diesem Teil der Festung liessen sich ebenfalls drei Bauphasen bei den inneren Bauten beobachten.

In der Umgegend der Festung sind mancherorts kleinere oder grössere Gebäudekomplexe zu finden. Vor allem das Ruinenfeld südwestlich von der Festung war von besonderer Bedeutung. Aufgrund der Oberflächenfunde – Keramik, Münzen – der Siedlung, die mehrere hundert Meter umfasst, kann festgestellt werden, dass die Siedlung mit der Festung gleichaltrig ist, bzw. nach bestimmten Ausgrabungsbeobachtungen bestand die Siedlung bereits zu der Zeit der Errichtung der Festung.

Die Baugeschichte der Festung lässt sich aufgrund der zur Verfügung stehenden Angaben bereits aufzeichnen. Die charakteristischen hufeisen- bzw. fächerförmigen Türme der ersten Bauphase können mit den Bauten Konstantins in der zweiten Hälfte der 320-er Jahre an den Limes in Pannonien in Verbindung gebracht werden. Die Untersuchung des Geldverkehrs zahlreicher Münzen – über 1000 Stück – von Alsóhetény bestätigt ebenfalls die Datierung der Bauarbeiten auf Konstantins Zeit: Zu seiner Zeit begann nämlich der regelmässige Geldverkehr auf dem Gebiet der Festung.

In der zweiten Bauperiode wurden die hufeisen- und fächerförmigen Türme mit runden Türmen ersetzt. Auf die Bauzeit derselben können wir nur aus indirekten Angaben schlussfolgern. In einem inneren Gebäude der Festung, das der zweiten Bauphase angehört, kam ein Münzschatzfund unter dem Fussbodenniveau eingegraben zum Vorschein, dessen jüngste Münzen aus Valentinians Zeit stammten. Die Versteckung des Münzschatzes kann mit dem Einbruch der Quaden und Sarmaten 374 in Verbindung gebracht werden. Wir kennen mehrere ähnliche Hortfunde aus der gleichen Zeit in der unmittelbaren Umgebung. Mit dem Einbruch 374 mag die Vernichtung – durch Brand – der Objekte der zweiten Bauphe-

riode im Zusammenhang stehen. Die Errichtung derselben kann also nur auf die Zeit von 325–330 bis 374 datiert werden. Aufgrund historischer und geldverkehrshistorischer Angaben kann die Zeit Konstantins II, d. h. die zweite Hälfte der 350-er Jahre als die zweite Bauperiode in Frage kommen. Die dritte Bauphase bzw. die damit in Verbindung stehenden Reparaturen sind auf die Zeit unmittelbar nach dem Einbruch, also noch auf die Zeit Valentinians zu datieren. In bezug auf die Zeit der endgültigen Vernichtung der Festung stehen uns keine Funde zur Verfügung, doch bestimmte Angaben sprechen dafür, dass die Festung Anfang des 5. Jhs noch existierte.

Die Festung von Alsóhetény lässt sich mit der im Itinerarium Antonini genannten Stadt Iovia (264,8) identifizieren. Diese Identifizierung wird auch durch die Notitia Dignitatum (occ. 33,61) unterstützt, wo die Stationierung einer limitane'schen Cohorte unter dem Befehl eines Tribunen in Iovia von Valerian erwähnt ist.

Etwas problematisch ist die Identifizierung des von der Grabinschrift von Aquileia bekannten Amantius, Bischof von Iovia. Frühere Forschungen versetzen – aufgrund einer Studie von Egger – nach Iovia von der Provinz Savia (heute Ludberg) den Bischofssitz von Amantius. Nach der Grabinschrift habe Amantius unter den Völkern zweier barbarischen Fürsten Bekehrungstätigkeit entfaltet. Die Forscher identifizieren einstimmig diese beiden Fürsten mit Alatheus und Saphrax, Führer der Foederati der Hunnen, Ostgoten und Alanen, die sich 380 in Pannonien niederliessen. Neue Forschungen versetzen jedoch das Siedlungsgebiet der Foederati in den östlichen Teil Pannoniens, vor allem auf das Gebiet der Provinz Valeria. So ist es höchstwahrscheinlich, dass Amantius in den letzten Jahrzehnten des 4. Jhs Bischof von Iovia in Valerien gewesen ist. Dafür spricht auch der Umstand, dass sich auch eine zeitgenössische Zivilsiedlung – aller Wahrscheinlichkeit nach eine Gründung Diocletians – neben der Festung von Alsóhetény befand.

Die Festung von Alsóhetény gehörte zur inneren Verteidigungslinie Pannoniens. Sie diente vor allem militärischen, strategischen Zwecken, was auch durch die Stationierung einer Cohorte in Alsóhetény belegt wird. Entsprechend der allgemeinen Entwicklung des Reichs wurden die inneren Verteidigungslinien auch in Pannonien überall zum Schutz der wichtigsten Verkehrslinien bzw. Strassenknotenpunkte ausgebaut. Ihr Bau kann in Pannonien – anhand der Bauangaben der Festung von Alsóhetény, d. h. Iovia, sowie weiterer Angaben, die auch sonstwo beobachtet werden konnten – auf die Zeit Konstantins, d. h. auf die zweite Hälfte der 320-er Jahre datiert werden.

Sándor Soproni